

II.

Felolvasó ülés.

(1902. deczember 20.)

- | | | | | | | | | | |
|--|---|---|-----------------------------------|-----------------|-----------------|---------------------------------|---------------------------------|-------------------|-------------------|
| 1. Orgonajáték | <i>Krausz Gusztáv.</i> | | | | | | | | |
| 2. Ima | <i>Józan Miklós, lelkész.</i> | | | | | | | | |
| 3. Alessandro Stradella: »Mennyben lakó
Atyám« ária a XVII. századból, énekli:
orgonán kíséri: | <table border="0"> <tr> <td rowspan="2">}</td> <td><i>Flattné Gizella, a m. kir.</i></td> </tr> <tr> <td>Operaház tagja.</td> </tr> <tr> <td></td> <td><i>Nosedá Károly, a m. kir.</i></td> </tr> <tr> <td></td> <td>Opera karmestere.</td> </tr> </table> | } | <i>Flattné Gizella, a m. kir.</i> | Operaház tagja. | | <i>Nosedá Károly, a m. kir.</i> | | Opera karmestere. | |
| } | <i>Flattné Gizella, a m. kir.</i> | | | | | | | | |
| | Operaház tagja. | | | | | | | | |
| | <i>Nosedá Károly, a m. kir.</i> | | | | | | | | |
| | Opera karmestere. | | | | | | | | |
| 4. »Unitáriusok az egyetemes magyar iro-
dalomban« | <i>Dr. Ürmössy Gyula, tanár.</i> | | | | | | | | |
| 5. Alessandro Stradella: »Sei miei sospiri«
templomi ária, énekli | <table border="0"> <tr> <td></td> <td><i>Flattné Gizella, a m. kir.</i></td> </tr> <tr> <td></td> <td>Operaház tagja.</td> </tr> <tr> <td>orgonán kíséri</td> <td><i>Nosedá Károly, a m. kir.</i></td> </tr> <tr> <td></td> <td>Opera karmestere.</td> </tr> </table> | | <i>Flattné Gizella, a m. kir.</i> | | Operaház tagja. | orgonán kíséri | <i>Nosedá Károly, a m. kir.</i> | | Opera karmestere. |
| | <i>Flattné Gizella, a m. kir.</i> | | | | | | | | |
| | Operaház tagja. | | | | | | | | |
| orgonán kíséri | <i>Nosedá Károly, a m. kir.</i> | | | | | | | | |
| | Opera karmestere. | | | | | | | | |
| 6. Reviczky: »Pán halála«, szavallja | <i>Buzogány Anna.</i> | | | | | | | | |
| 7. Orgonajáték | <i>Krausz Gusztáv.</i> | | | | | | | | |

Az unitáriusok az egyetemes magyar irodalomban.

Egyesületünk magasztos céljai között az unitárius egyház történelmi fejlődésének, hazai és külföldi nevesebb írói működésének ismertetését is munkakörébe vette. De mielőtt e szép feladat megoldására terjeszkedhetnék, a hivatottabb szakférfiak egyházunk történelmének és szellemi életének egyes érdekesebb mozzanatait, jelesebb férfiaink írói működését ismertetésük tárgyául választanák, nem vélem felesleges munkának, hogy evvel az alkalommal eme rövid felolvasás keretében a magyar unitáriusok egyházi irodalmának a legrégebb időktől napjainkig lehetőleg összefoglaló képét nyujtsam.

Mint vallásunk maga, úgy az egyház érdekében tevékeny szellemi munkások is nagy küzdelmeket, heves harczokat állottak

ki. Mert mint minden nagy és szabad eszmének, úgy az unitárizmusnak is megvoltak a maga ádáz ellenségei, kik koruk rideg fanatizmusával, dogmatikus elfogultságával és szenvedélyével támadtak ellene és három századnál hosszabb időn át éreztették üldöző karuk erejét. Mint a nagy reformeszméknek, úgy e hitvallásnak hazánkban és külföldön egyaránt megvoltak a maga martirjai, kik vallásos hitök igazságát dicső halálukkal pecsételték meg.

Egy Dávid Ferenczet börtönhalálra lehetett itélni, egy Servét Mihályt Genf égő máglyájára lehetett hurczolni, de az ígét elpusztítani nem lehet. Az eszme él és halad tovább. A XVI. század vallásos forrongása közben az Olaszország, Svájc, Német-, Lengyel- és Magyarország talaján újra feléledt unitárizmust nem lehetett többé kiirtani. A felvilágosodott, maga is ezt a hitet követő II. János király uralkodása alatt az unitárizmusnak hazánkban hatalmas hullámvásárát észlelhetjük, de a csakhamar bekövetkező vészes idők folytonosan csökkentik hivedi számát. A magyarságnak és a székelységnek bátor, kitartó, istenfélő és buzgó kis tábora az isten egységének magasztos eszméjét minden üldözés mellett is hiven megőrizte a mai napig lelkében.

Ez a kis felekezet mint nem kimélte hazájáért — ha kellett — életét és vérét, épp úgy nem ismert áldozatot, melyet meg ne hozott volna egyházáért s vallásáért. Belevitte hitébe a magyar népfaj lelkének józanságát és nemes eszményét; a magyar faj szellemének felvilágosultságát és tiszta szabadelvűséget s a magyar szivnek törhetetlen hazaszeretetét. Erről a vallásról méltán el lehet mondani, hogy igazán magyar vallás. A magyar unitárizmus összeforrva érezte magát mindenkor a nemzet közös érületével s egyetemes szellemi életével. Ennek jeléül nem mellőzhetem, hogy vallásfelekezetünk ama tagjaira is, kik habár nem az egyházi irodalmat választották tevékenységök teréül, de a nemzeti művelődés nagy munkájában a nemzet többi szellemi munkásaival együtt nemes részt vettek, egy röpke pillantást ne vessek.

* * *

A XVI. század második felében jelennek meg az unitáriusok a magyar nemzet szellemi munkásai között. A vallásos mozgalmaknak valóban nagy százada volt ez. Izgatott érzések ragadják meg a sziveket, a kutatás és tudás vágya szállja meg az elméket és szabadság után eped a lélek. Megrendül a hívők hitvilágának nyugodalma s a kor szelleme új hitformákat és egyházi szervezeteket keres. A reformatio nem csak a hitéletre, hanem a tudo-

mányra és irodalomra is átalakítóan hat. Az új eszmék és reformtörekvések ihletett lelkű vezérférfiaktól és nagy szellemektől nyernek fényt és hódító erőt. Ez a kor szüli *Luthert*, *Kálvint*, *Melanchtont* és *Dávid Ferenczet*, a magyar unitarizmusnak lánglelkű apostolát.

Dávid Ferencz életének lefolyásában visszatükröződik korának egész hitéleti mozgalma és kutató szelleme. Katholikusból lutheránussá lesz, majd a merészebb *Kálvint* követi, míg végre az unitarizmushoz, a reformáció utolsó és legtisztább megnyilatkozásához csatlakozik. „Eleitől fogva — mondja egyházi beszédeihez írt előszavában (1569) — az igazságnak voltam kedvelője, ennekutána is akarok lennem; és tehetségem szerint az Istennek tiszta igéjét követnem; ha pedig valamiben megcsalatkoztam volna, akik az Istennek igéjéből igazabbat mutatnak, megköszönöm és követni őket nem szégyenlem.” *Dávid Ferencz* ékesszólásával, tudományos, nagy készültségével s hatalmas irodalmi munkásságával valóban rövid idő alatt megteremti a magyar unitárius egyházat.

A nagy reformátor irodalmi tevékenysége az 1566-ik évvel, a magyar unitarizmus megszületésével kezdődik s a toll nem hull ki kezéből mindaddig, míg Déva várának sötét mélyében ki nem lehelte nemes lelkét. Magyar és latin nyelvű műveinek száma valóban nagy. A tudományos theologia, a vallásos élet egyaránt megtalálják benne az apostoli szellemű írót. Kora vitázó hajlamanak ő is hódol; hite igazságának, az ellenvélemény tévedéseinek kimutatására maga is gyakorta felkeresi ezt a teret. Jelesebb unitárius kortársaival vállvetve harcol hitelveiért Gyulafehérvárt, Nagyváradon és másutt. Vallásos költeményeit a szelid lelkű *II. János király*, *Sztárai Miklós*, *Csázmai István*, *Szegedi Lajos*, *Basilus István* és *Litterati Deák István* dalaival együtt a századok folytán annyi kiadást ért *Dávid-féle* énekeskönyv őrizte meg.

Dávid Ferencz lángszelleme a hit védőjévé avatja *Basilus István* predikátort, a biblia-magyarázatban jártas *Erasmus János* és a filozófiai képzettségű *Francke Keresztély* tanárokat. Nagyszámu műveik alapos theologiai ismereteknek élénk bizonyítékai. A tudás közvetlensége hatja át *Csázmai István*, a külföldi származású *Paleologus Jakab* dolgozatait; a buzgóság készíti *Preisz József* kolozsvári szász papot az első unitárius énekeskönyv kiadására.

A mi a korszak költészetét illeti, nincs a magyar szépprózának lelkesebb bajnoka, a magyar irodalomnak buzgóbb terjesz-

tője, mint a szász eredetű *Heltai Gáspár*, kinek a biblia első teljes magyar fordítását is köszönhetjük. Mellette méltán említhetjük *Székesfejérvári Karádi Pált*, az Alföld jeles szuperintendensét, ki hittudományi munkáin kívül drámai műveivel válik ki. *Sommer János* kolozsvári tanító és *Csanádi Demeter*, II. János titkára szintén költői munkáikkal gyarapítják irodalmunkat. A XVI. század epikai hajlamai különben *Valkai András* műveiben nyilatkoznak meg legtermékenyebben.

Károlyi Péter tanár iskolai könyvek irására fordította írói tevékenységét.

* * *

II. János s az utolsó unitárius fejedelem, Székely Mózes halála után nagy visszaesés áll be az unitárius egyház életében. A főnemesség magánérdekből a hatalmon levő vallásokhoz csatlakozik, számos eklézsiát csellel és erőszakkal elvesznek, sőt magában az ifju felekezetben is az egyenetlenség üti fel fejét. Nem csuda, ha ilyen viszonyok között az unitárius irodalomban pangás áll be.

Ennek a korszaknak legkiválóbb írója *Enyedi György*, a magyar unitáriusok harmadik püspöke, Erdély egyik legtudósabb férfia. Theologiai műveit, egyházi beszédeit az ismeretek széles köre, a mély értelem jellemzik. Talán sehol sem látott napvilágot a magyar unitarizmusnak olyan hatalmas ismertetése, mint Enyedi egyik művében, (*Explicationes locorum V. et N. Testamenti* stb.) korának egyetlen magyar theologiai munkájában, melyet a külföld is melegen elismert. A kiváló tudós nem volt érzéketlen a költészet iránt sem, Boccacio után készített elbeszélése kora jobb termékei közé tartozik.

Enyedinek méltó társa a Dunántul unitáriusainak védelmében olyan kiváló tudást, erélyt és kitartást tanusító *Válaszuti György*, Pécs jeles lelkésze. (A pécsi disputatio).

Hozzájuk méltán csatlakozik a zsoltárok első teljes, zengzetes fordítása és költői elbeszélései révén ismert *Bogáthi Fazekas Miklós*. A hányatott életű kitűnő hebraistát és vallása tételének alapos ismerőjét a tanító cél vezeti theologiai és egyházi szónoki műveinek irására.

A XVI. század utolsó tizedeinek irodalmát *Hunyadi Demeter* püspök, *Fischer Simon*, *Kósa János* tanárok és *Jakobini János* kolozsvári tanácsjegyző munkáival fejezhetjük be.

* * *

A XVII. és XVIII. század hosszú folyama alatt mit sem javult az unitarizmus helyzete. A vallásos üldözések, a keserű politikai viszonyok, a jogtalanságok sora, a felállított cenzura egyaránt bénítólag hatottak az irodalom fejlődésére. Megcsappan a szellemi munkások száma, kedve és bátorsága, szinte érezzük a visszaesést. Jobbára az egyes kéziratok őrizték meg a szellem termékeit. Pedig sem a munkás kéz, sem a kor tudományos színvonalán álló elme nem hiányzott; magok a külföldi egyetemek egész sereg ifjut bocsátanak kebelökből haza.

Ilyen viszonyok közt igen természetesen a XVII. század íróinak jobbjai nem gondolhattak elsősorban egyébire, mint a hit kérdéseinek meggyőző tisztázására s az egyház védelmére. *Csanádi Pál* kolozsvári tanár, kora ünnepezt tudósa a legkiválóbb alak; két művével az ellenkező hitűek féktelen dühét zuditotta fejére, sőt nyilvános vitatkozásra is kényszerítették. Mellette szuperintendenseink közül *Thoroczka Máté*, *Almási Gergely Mihály*, *Szentiványi Markos Dániel*, *Koncz Boldizsár* és *Rádeczky Bálint* fejtettek ki sikeres tevékenységet. Míg lelkészeink közül alig egy-kettő (*Baumgart Bálint*, *Stegmann Joakim*) vállalkozik erre a föladatra, addig tanáraink körében élénkebb mozgalom keletkezik, különösen két kiváló tudóst említhetünk meg, kik az orvosi tudományt irodalmilag is művelték: *Dimjén Pál* igazgatót és a sokoldalú *Gelei Árkosi Benedeket*, több philosophiai mű és a XVII. század egyetlen imádságos könyvének szerzőjét. *Dalnoki Mihály*, *Szaniszló István*, *Szentiványi Bartók János* theologiai munkái is említést érdemelnek.

A XVIII. század theologiai irodalma evvel szemben valóban az elárvultság képét mutatja. Egyházi íróink a mult idők unitariusait idézik fel inkább, hogy kortársaik kitartást, erélyt nyerjenek példáikból. A század első évét a XVII. század vallásos küzdelmeinek végső hangjaként felhangzó *Széplaki Petrichevich Horváth Ferencznek*, a jogtudósnak hitfelei védelmére irt munkája nyitja meg. (*Apologia fratrum unitariorum*.) A theologiai irodalom innen kezdve, a *Gazdagh György* papjelölt kísérletét és *Ágh István* széleskörű munkásságát nem számítva, egyetlen egy, valóban tudományos munkát mutathat fel. Ez a mű alapos tudásával akarja a század mulasztását pótolni. *Szentábrahámi Lombárd Mihály* püspök, egyháza ujáteremtője, hitfelekezete hittanát örökítette meg benne (*Summa universae Theol. Christ. stb.*). Ez a bölcs férfiú egész életét, munkássága egész körét kizáróan egyházának szentelte. Ez adott ösztönt több kötetre terjedő egyház-

története, a székely véreinknél néhol ma is használt imádságos könyv kiadására, egyházi énekei és könyörgései irására.

A kor tudományos hajlamának hatása alatt kezdi meg *Kénosi Tözsér János* lelkész egyháza történetét, melyet *Uzoni Fosztó István*, *Kozma Mihály* és *János* lelkészek nagy buzgalommal folytatnak. Bár befejezetlennek látszik a 6 kötetes terjedelmes munka, de úgy a magyar unitarizmus történetének, mint Erdély irodalmi életének megbecsülhetetlen forrása. A bölcselkedő irodalmat is művelő *Gejzanovics János* szintén erre a térre lépett.

Könyvtáraink kézirati gyűjteményei szuperintendenseinknek, lelkészeinknek és tanárainknak az egyház szertartások körébe vágó élénk tevékenységéről tanuskodnak. Eme nagyszámu dolgozat szerzői közt a legtermékenyebb *id. Kozma Mihály* lelkész 12 kötetre rugó és *Bencze József* lelkész 99 drb prédikációjával.

Ha már a hit életét felölelő irodalom is ilyen gyér jelenségeket mutat, mit várjunk az irodalom többi ágától! Mig a XVIII. század a humanista irányu *Somogyi Ambrusnak*, Belsőszolnok tudós jegyzőjének terjedelmes és nagy gonddal készített történetében, a politikai szerepet vivő *Hidvégi Mikó Ferencznek* a maga élményeivel tarkázott Erdély történelmében és *Segesvári Bálintnak* számos érdekes adatot tartalmazó Naplójában a történetírásnak tiszteletreméltó termékeit hagyta az utódokra, addig vele szemben mind a két század tudományos irodalma csupán a filozóphiának (Rákosi Boldizsár) és jognak (Bágyoni Váró Mihály stb.) egy-egy művelőjére szorítkozik. A XVIII. század tudományos munkássága az egyes szakok elemeit közlő tanító könyvekkel inkább a pedagógiai célú szolgálja. Legszorgalmasabb írójuk: *Ágh István* szuperintendens, ki a geografiától kezdve a metafizikáig majdnem minden tudományágat felölelt és *B. Pálfi Benjamin* kolozsvári tanár. A XVII. században *Járai János* szuperintendens, a XVIII. századból pedig *Derzsi Gergely István*, *Fejérvári Sámuel* lelkészek és prédikációs irodalmunkat tetemesen gyarapító *Uzoni Fosztó János* bölöni tanító egy-egy szakra fordították figyelmüket.

Íróink költői működése sem mutat sok vigasztalót; a szóra-koztató időtöltés csalogatja őket a versfaragásra. Különben Erdély akkori egész költészetében általános ez a jelenség. A lírai költészet tisztán az egyházi énekek szerzésére szorítkozott. Egyháziak és világiak fognak kezét az énekes-könyvek kibővítésére. Egyes darabjaikban megszólal az egyszerű női szív (Dothi Zsuzsánna és Ilona), a szigorú hadvezér (Némethi Ferencz), a felekezetéhez ragaszkodó főrendü székely (Petki István), az egyházuk ügyét

hiven szolgáló férfiak (Thordai Máté és János, Némethi Gergely, Deesi András, Patnai István, B. Losonczy István és András, Kmita András) vallásos érzülete. — *Szentmártoni Bodó János* kolozsvári lelkész, kora kedvelt költője, könnyen folyó verseiben számos eseményt dolgozik fel, még *Kolosi Török János* kolosi tanító, ki már bizonyos gonddal dolgozik és *Vinczi György* toroczkói tanító, a tanító-irányt kedvelik, *Varsolczi János* pedig egyes alkalmakra pengeti meg lantját. A drámairás terén *Derzsi István* tordai igazgató próbál szerencsét. *Thordai Szaniszló Zsigmond* elbeszélése hitfelekezete bujdosásáról nem érdektelen.

A verses szárnypróbálgatások sorából a magyar színeszet története egy buzgó írónak, *Felvinczy Györgynek*, az első magyar színigazgatónak nevét örökíti meg.

* * *

A XVIII. század 80-as éveinek szabadabb szelleme alig érinti iróinkat. A unitáriusok legjobbainak anyagi és szellemi erejét az egyház és iskola falai tördelt réseinek kijavitása foglalta le. A XIX. század 20-as éveig alig terjed az irodalmi munkásság másra, mint egyházi beszédek (*Nagyajtai Lázár István* dr., *Körmöczy János* püspökök, *Ferenczy János* kolozsvári lelkész, *Sylveszter György* tanár stb.) és egy-két tanító-könyv írására. (*Nagyajtai Molnos Dávid*, *Mihály György*).

A XIX. század elején már a nemzet politikai és irodalmi életével együtt az unitáriusok szellemi élete is felpezsdül.

A nemzeti művelődés bajnokai közt egy fiatal theologus az első, ki költői formában, a nemzet dicső multjának felidézésével akar nemzetébe erőt önteni; *Aranyosrákosi Székely Sándor*, a későbbi püspök ez az ifju. Eposzt ír a hunok honfoglalásáról (Székelyek Erdélyben). A nemzet megérti, a reformkorszak legnagyobb költője, Vörösmarty lelkesedéssel olvassa s Zalán futásában lánggra lobban a szikra. Székelyt nem annyira költői ereje, mint lelkesedése tette költővé. Ódái és egyházi énekei magasztos lelke kifejezői. A nemzeti művelődés eszméje serkenti történeti munkái megírására.

A fellendült irodalmi élet nem egy költői hangulatu, sőt tehetséges verselőnket vont a folyóiratok és zsebkönyvek munkatársai sorába. A fiatalon elhunyt *Szentiváni Mikó Mihály* költeményeiben az egyszerű, őszinte érzés és hang szólal meg. *Szolga Miklós*, *Koronka Antal és József*, id. *Veres József*, *Kelemen Lajos*, *Kanyaró Pál*, *Kozma Gergely*, *Martonosi Gálffy József* és *Bölöni*

Farkas Sándor költeményei tárgyuk szeretetéről tanuskodnak. Az egyházi líra termékeit *Archisewzski Kolozsvári Sámuel*, *Árkosi Mihály* esperesek, *Máthé János*, *Sárdi Sámuel* lelkészek, *Szász Mózes*, *Sebes Pál* igazgatók, *Mikó Lőrincz* ügyvéd, *Kali Nagy Elek*, ifj. *Kis Mihály*, *Mátéfi Ferencz*, id. *Gyergyai László* és mások áhítatos énekei gyarapítják.

Irodalmi értékeért nem hagyhatjuk említetlenül ama vállalkozást, mely 1839—1841-ben a kolozsvári ifjuság költői hajlamu tagjait a *Remény* cz. zsebkönyv kiadására serkentette.

A mult század 30-as éveinek irodalmi életében valósággal feltűnő jelenség *Bölöni Farkas Sándornak*, a magy. tud. akadémia levelező tagjának »Utazás Észak-Amerikába« cz. munkája. Ez az akadémia megjutalmazta mű egyszerű, vonzó stilussal, a tárgy iránt való melegséggel örökíti meg a sokat utazott férfiú megfigyeléseit. A 70-es években jelentek meg Emlékiratai s azóta több érdekes levele.

A század első felében a tudós *Nagyajtai Kovács István* történeti kutfők kiadásával, ismertetéseivel nyújt segítő kezet a történetírásnak; *Vadadi Fülöp József*, *Szolga János*, *Csongvay Károly* és *Mezei János* a jog kérdései felé fordítják figyelmüket, *Joó István*, *Csehi Sámuel* orvosok és *Fodor József* az orvosi irodalmat gyarapítják, *Ürmösi Sándor* lelkész az oláhországi magyarok viszonyairól ír, míg *Benczédi Zsigmond* a közlekedés ügyét veszi vizsgálódása tárgyául.

A nevelés-oktatásügy munkásai közt találjuk *Darkó Mihály*, *Sebes Pál*, *Aranyosrákosi Székely Mózes* tanárokat.

* * *

A XIX. század második felében a megindult mozgalom nagyobb hullámokat vet. S ha az absolutizmus békót is vet egy kis időre a szabad intézményekre, de az irodalom fellendülését nem tudja teljesen visszanyomni. — A 60-as évek végre meghozzák a tavaszt. A 48-iki vívmányok idevetik fényüket. Fellendül a hitélet, az általános és szakműveltség, a nevelés és oktatás ügye. Az írók serege lázas tevékenységgel siet a nemzeti művelődés munkásai sorába. Nem egynek nevét említi magasztalva egyetemes irodalomtörténetünk.

Az egyház szabadabb élete az eddig elhanyagolt, a vallást és egyházat érdeklő irodalomba új erőt öntött. Míg a század első felének ilyen nemű szellemi munkássága csupán *Székely Miklós*, *Sándor* és *Mózes*, *Molnos Dávid*, *Molnár Miklós*, *Sándor*,

István, Fúzi Ferencz és János egyházi beszédeire és egy énekeskönyv kiadására szoritkozik, addig most teologusaink, lelkészeink, tanáraink és világi férfaink a legodaadóbb tevékenységet fejtik ki.

Az újabb kor egyik legtudósabb unitárius theologusa *Kriza János* püspök, az ihletett ajku egyházi szónok. Megalapítja a „Keresztény Magvető“ czimű folyóiratot s a halhatatlan Channing műveinek magyar kiadását lehetővé tette. Mint mély és őszinte erejű lírikus magára vonta nemzete figyelmét s a székely népköltészet kincseinek összegyűjtésével nagy szolgálatot tett a magyar irodalomnak. (Vadrózsák).

Ferencz Józsefben, ma is élő nagyrabecsült főpásztorunkban szintén a nagy theologust tisztelhetjük. Korunknak legnagyobb egyházi szónoka. Ugy szónoki, mint egyházirodalmi műveit a szabad szellem, tiszta és mély vallásos érzés jellemzik.

Ujabb, legkiválóbb theologusaink sorában méltán emelkedik ki *Kiskadácsi Simén Domokos*. A tanulmányait angol egyetemen végző tudós műveiben az angol szellem racionalizmusa szerencsésen forr egybe a magyar faj erős liberalizmusával. Művei közül különösen a szentháromság történetéről s az evangéliumi csodákról írottak keltettek nagy feltűnést. A férfikora javában kezéből kihullott toll befejezetlenül hagyta nagyszámu, főleg a biblia-magyarázat körébe vágó dolgozatait.

Értekezései révén hittudományi irodalmunk tevékeny művelője a bokros munkásságu *Boros György* dr. dékán. Buzgóságának eredménye cikkei, egyházi beszédei és imádságoskönyve. A váláserkölcsei élet élénkítésére megalapítja a Dávid Ferencz egyesületeket s „Unitárius Közlöny“ cz. lapja hü tükre az unitárius mozgalmaknak. Lelkes ápolója egyuttal az angol-magyar unitáriusok között való összeköttetésnek s cikkeivel gyakran keresi fel az angol sajtót.

Derzsi Károly, egyházközségünk meleg emlékezetű első rendes lelkésze, az „Unitárius Kis Könyvtár“ számára írott és fordított műveivel, erős szabadelvű irányu s nagyhatásu szónoklataival tette nevét ismertté.

Folyóiratainkban s unitárius vállalatainkban élénk munkásságot fejtett ki még: *Pap Mózes*, a lírai költeményei révén ismert *Nagy Lajos*, *Kovácsi Antal*, *Buzogány Áron*, *Marosi Gergely*, *Uzoni Gábor*, *Benczédi Gergely*, *Kovács János*, *Sándor János*, *Farkas Ferencz*, *Derzsi József*, *Gál Miklós*, *Varga Dénes*, *Csifó Salamon*, *Józan Miklós* egyesületünk költői tehetségű titkára és több más belső ember, kik a nevelésügy és szakirodalom terén

is említésre méltó alkotásokat hoztak létre. *Benczédi Gergelynek* Berde Mózesről, a halhatatlan emlékü meczenásról írott műve napjainkban hagyta el a sajtót.

Mint egyházi szónokok és írók nagy buzgalmat fejtenek ki: *Péterfi Dénes*, a különösen imáiról neves *Albert János*, *Péterfi Sándor*, továbbá *Inczei József*, *Jakab Sándor*, *Csegezi László*, *Árkosi Dénes*, *Gyöngyösi István*, *Mózes András*, *Kisgyörgy Sándor*, *Kádár Lajos*, *Raffaj Domokos*, *Rediger Géza*, a mély érzésű költő és *Ürmösi Kálmán* lelkeszek.

Koronka Antal és *Kis Mihály* imádságos-könyvei, *Iszlai Márton* énekei nem tévesztették el hatásukat.

A mult század unitáriusai közül kimagaslik a nemzeti művelődés nagy bajnoka, *Brassai Sámuel* dr. A kolozsvári főiskolánál megkezdett tanító-pályája végignyulik az egész századon. Nincs a tudománynak olyan ága, melyen ennek a nagy polihistornak nevével ne találkoznánk. Azt hiszem, nincs miért részleteznem a nagy tudós széleskörű irodalmi működését, melynek termékei egy egész könyvtárt betöltenek — ismeri azt a művelt világ. Az egyházi, köz- és tudományos élet mozzanatai iránt fogékony lélek hála kötelezte egyházát és nemzetét.

A tanári pályát szintén a kolozsvári gimnáziumnál kezdő *Berde Áron* „Légtüneménytan“-ával, közgazdasági és szerkesztői munkásságával országos nevet vivott ki.

Hazai történetírásunk két kiváló tudóst mutat fel: *Jakab Elek*et és *Köváry László*t. *Jakab Elek* rendkívül számos értekezésével, élet- és korrajzaival, monográfiáival, Kolozsvár tört. szabadságharczunk tört. stb., a történeti adatok közrebocsátásával nagy szolgálatot tett ennek az ágnak. *Köváry László* dr. történetírói tevékenységét szeretettel fordítja szűkebb hazája, Erdély felé (Erdély régiségei, Erdély története stb.) Statisztikai, bankügyi stb. munkái figyelemreméltó termékek. Mind a két történetírónk becses munkával gyarapította egyháztörténelmünket (*Jakab Elek*, *Dávid Ferencz* stb.) Munkásságukért a m. tud. akadémia tagjai sorába választotta.

Az unitárius egyház multjának vizsgálásában kiváló érdemet szerzett az irod. történet egyes részeit művelő *Kanyaró Ferencz* (Az unitáriusok Magyarországon stb.) *Ürmössy Lajos* szintén a történetírással foglalkozik, megírva Erdély legújabb történetét. A hírlapírás terén is élénk működést fejt ki.

A székelység földjének és népének ismertetése vezette *Orbán Balázs* br. orsz. képviselőt, a székelykereszturi gymn. meczenását,

a Székelyföld cz. terjedelmes munkája megírására. Utazásai leírása és népmeséi kedvelt olvasmányok. A székelység ügye ösztönözte szintén az akadémikus *Kozma Ferencz* tanfelügyelőt, Brassai Sámuel méltatóját, több nevelésügyi értekezés szerzőjét és *Várfalvi Nagy Jánost*, a „Kolozsvári Közlöny“ volt szerkesztőjét, hogy ennek a népnek érdekében felemeljék szavukat.

A magyar irodalomtörténet és filozófia *Bodnár Zsigmond*ban talált kiváló tudós művelőre. A magyar nyelvészet irodalmában sikerrel lép fel *Gyergyai Ferencz*.

A messze kelet tájait kereste fel a mandzsu nyelvek tanulmányozása czéljából olyan sokat utazó *Szentkatolnai Bálint Gábor* egyet. tanár, nyelvészeti munkáival. Kelet viszonyait s nyelvét teszi több czikke és munkája tárgyául *Hatala Péter* egyet. tanár. Vallásos értekezései közt egyik legérdekesebb műve nagy feltűnést keltett: „Az én hitvallásom,“ melyben megindokolja az unitarizmushoz való csatlakozását.

Jogászaink, törvénykezésünk kiváló férfiai közül többen szentelik tudásukat az irodalomnak. *Fehér Márton*, *Váradai György* ügyvédek és *Mikó Lőrincz* tanár említhetők fel régibb iróink közül, míg ujabban, az elnyomatás idejében a történeti regényeivel (Saphira, Parlagi rózsák stb.) feltűnő *Halmágyi Sándor* kir. táblai bíró, *Székely Ferencz* dr. koronaügyész, egyházközségünk egyik gondnoka, *Fekete Gábor* kolozsvári kir. táblai elnök és a sokoldalú *Máté Sándor* dr. egyet. könyvtárőr becses munkákkal gyarapították jogi irodalmunkat. A közigazgatás kérdéseit és intézkedéseit *Boncza Miklós* képviselő tárgyalja szaklapjában.

Erdészeti irodalmunknak két kiváló és széleskörű munkását mutathatjuk fel dr. *Bedő Albert* egyházközségünk gondnokában és *Fekete Lajos* tanárban. A külföld elismerésében is részesült szakműveik nagy hatással vannak a magyar erdészet fejlesztésére és megteremtésére.

Gyergyai Árpád, *Bartók István* és *Iszlai József* orvosdoktorok szakjukat irodalmilag is művelték.

Gálffi Sándor mezőgazdasági, *Ulár Pál* nyelvészeti és *Szokoly Viktornak* a világtörténet epizódjait feldolgozó munkái mellett az ifjabb nemzedék köréből *Borbély György* szerkesztő, *Máthé György*, *Gál Kelemen* és *Székely Aladár*, valamint e sorok írója az irodalomtörténet és nyelvészet felé fordultak, míg *Botár János* és *Deák Lajos* a közlekedés ügyét választották tárgyokul.

Talán a tudomány egyik ága sem mutat fel olyan élénkséget, mint a nevelés-oktatás. A fennebb felsorolt íróknak legtöbbje

lelkesen karolta fel ezt az ügyet, hozzájuk csatlakoznak: *Váradi Károly* tanfelügyelő, *Pálfi Károly*, a tanítókönyvei révén neves *Orbók Mór* igazgatók, a helytörténet és néprajzot mivelő *Kádár József* tanár, *Kelemen Albert* lelkész és *Kanyaró Mihály*; míg a tanító-könyvek szerzőinek sorát *Kozma Gyula* igazgatónak, egyesületünk alelnökének közhasznú munkásságával, *Egyed Mózes*, *Veres Vilmos* dr. tanárok és *Borbély Sámuel* igazgató és szerkesztő szaktevékenységével fejezhetjük be.

Jobbára költői lelkük ösztönzi az írásra a lírikus *Martonosi Gálffy Sándort*, ki a Kriza János székely népköltészi gyűjteményét hathatósan támogatta, *Murányi Farkas Sándort*, *Jékei Aladárt*, az epikus *Végh Mátyást*, *Tarcsafalvi Albertet*, a költészet különböző faját felkereső *Györfi József* hírlapíró és *Péterfi Tamást*. A drámairodalom terén *Északi Károly* működött sikerrel.

Az újabb hírlapirodalom törekvéseiben komoly szakcikkekkel feltűntek: *Dr. Dániel Gábor*, *Perczel Ferencz*, *Ürmössy Miklós* egyesületünk elnöke, *Telkes Simon*, *Barabás Ábel*, *Máray Lajos*, *Derzsi József*, *Gál Kálmán*, *Deák Lajos*, *Magyari Mihály*, *Ujvári László* és még többen.

Talán nem fejezhetném be szemlémet méltóbban, mint ama kedves honleányaink neveinek felemlítésével, kik ugy hazájuk, mint egyházuk iránt szívük s szép lelkük egész költészetével igyekeznek kötelességük megtevésére. Köztük van *Perczel Ferenczné*, szül. *Kozma Flóra*, *Fanghné Gyujtó Izabella* az ismert regényíró, *Raffaj Irma* és dr. *Korchmáros Kálmánné*.

* * *

Ime, mélyen tisztelt Egyesület, eme rövid vonásokban törekedtem az unitárius írók tevékenységének feltüntetésére. Sem az idő rövidsége, sem az alkalom, sem a források hiánya nem engedték, hogy iróink mindegyikét, munkáik czimeinek felsorolását ebbe a szerény keretbe illeszthessem.